

शिक्षाको अधिकारका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७४

प्रस्तावना : शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गरी शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्न, शिक्षा प्राप्त गर्ने संविधान प्रदत्त नागरिकको मौलिक हकलाई सरल, सहज तथा सर्वसुलभ र जीवनोपयोगी बनाउन र आधारभूत तहसम्मको शिक्षालाई अनिवार्य र माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई निशुल्क बनाउन कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले, संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यस ऐनको नाम “शिक्षाको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४” रहेको छ ।

(२) यो ऐन प्रमाणिकरण भएको मितिले एकानब्बे औं दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा :** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-

(क) “अभिभावक” भन्नाले बालबालिकाको बाबु, आमा वा विद्यालयमा अभिभावकको रूपमा नाम दर्ता भएको व्यक्ति सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले निजको संरक्षक वा माथवर समेतलाई जनाउँछ ।

(ख) “आर्थिक रूपले विपन्न” भन्नाले तोकिएको रकम भन्दा वार्षिक कम आय भएको अवस्था सम्भन्नु पर्छ ।

(ग) “आधारभूत शिक्षा” भन्नाले कक्षा एक देखि कक्षा आठसम्मको विद्यालय शिक्षा सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले प्रारम्भिक बाल शिक्षा (अर्लि चाइल्ड एजुकेशन) समेतलाई जनाउँछ ।

(घ) “तोकिएको” वा “तोकिए बमोजिम” भन्नाले यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्भन्नु पर्छ ।

(ङ) “प्रधानाध्यापक” भन्नाले विद्यालयको प्रधानाध्यापक सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले विद्यालय वा शिक्षण संस्थाको व्यवस्थापनको प्रमुख जिम्मेवारी भएको प्रधानाचार्य वा कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने अन्य व्यक्ति समेतलाई जनाउँछ ।

(च) “माध्यमिक शिक्षा” भन्नाले कक्षा नौ देखि कक्षा बाह्र सम्म वा सो सरहको शिक्षा सम्भन्नु पर्छ ।

(छ) “विद्यालय” भन्नाले स्थानीय तहबाट सञ्चालन भएको वा स्थानीय तहबाट स्वीकृती प्राप्त सार्वजनिक वा निजी विद्यालय सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले यो ऐन

प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानून बमोजिम कायम रहेका सामुदायिक वा संस्थागत विद्यालय समेतलाई जनाउँछ ।

- (ज) “शिक्षण संस्था” भन्नाले उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्था सम्झनु पर्छ र सो शब्दले माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने विद्यालय र प्राविधिक शिक्षा समेतलाई जनाउँछ ।
- (झ) “सार्वजनिक विद्यालय” भन्नाले सरकारी वा सामुदायिक विद्यालय सम्झनु पर्छ र सो शब्दले मुनाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना वा सञ्चालन भएको अन्य विद्यालय समेतलाई जनाउँछ ।
- (ञ) “निजी विद्यालय” भन्नाले निजी लगानीमा स्थापना वा संचालन भएको विद्यालय सम्झनु पर्छ र सो शब्दले यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेको संस्थागत विद्यालय समेत जनाउँछ ।

परिच्छेद - २

शिक्षामा नागरिकको पहुँच र राज्यको दायित्व

३. **शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार** : (१) प्रत्येक नागरिकलाई शिक्षामा पहुँचको अधिकार हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि प्रत्येक नागरिकलाई यो ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम साक्षर हुने, प्रारम्भिक बाल शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा र उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक नागरिकलाई यो ऐन वा प्रचलित कानून बमोजिम विद्यालय वा शिक्षण संस्थामा प्रवेश पाउने, अध्ययन गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, परीक्षामा सहभागी हुने वा शैक्षिक प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(४) प्रत्येक निरक्षर प्रौढ नागरिकलाई कानून बमोजिम साक्षर हुने अधिकार हुनेछ ।

(५) औपचारिक रूपमा शिक्षा प्राप्त नगरी सीप विकास गरेका नागरिकलाई अनौपचारिक सीप विकास गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(६) प्रौढ साक्षरता वा अनौपचारिक सीप विकास सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४. **शिक्षा प्रदान गर्ने राज्यको दायित्व हुने** : (१) प्रत्येक नागरिकलाई शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व राज्यको हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि देहाय बमोजिमको शिक्षा देहाय बमोजिम प्रदान गर्नुपर्नेछ :

- (क) आधारभूत वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय तहबाट,
- (ख) उच्च शिक्षा प्रचलित कानून बमोजिम प्रदेश सरकार तथा नेपाल सरकारबाटस्थापित वा सञ्चालित, अनुदान प्राप्त वा स्वीकृती प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट ।

५. **शिक्षाको प्रकृति :** (१) आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य हुनेछ र त्यस्तो शिक्षा हासिल गर्नु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुनेछ ।

(२) माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा साधारण, व्यावसायिक तथा रोजगारमूलक हुनेछ र त्यस्तो शिक्षा निशुल्क हुनेछ ।

(३) उच्च शिक्षा प्रतिस्पर्धी, सम्बन्धित व्यक्तिको योग्यता (मेरिट) र क्षमतामा आधारित हुनेछ ।

(४) यस ऐन वा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम नागरिकले प्राप्त गर्ने औपचारिक शिक्षासाधारण, व्यावसायिक तथा प्राविधिक हुनेछन् ।

(५) प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानून बमोजिमको शर्त तथा मापदण्ड पूरा गरी आफ्नो क्षमता तथा रुची अनुसार उपदफा (४) बमोजिमको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(६) औपचारिक शिक्षा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद - ३

अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा

६. **अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्नु पर्ने :** (१) यो ऐन प्रारम्भ भएपछि प्रत्येक स्थानीय तहले पाँच वर्ष पूरा भई चौध वर्ष उमेर पूरा नभएको प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

तर पाँच वर्षको उमेर पूरा हुनु अघि कम्तिमा एक वर्षको प्रारम्भिक बाल शिक्षा प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

(२) स्थानीय तहले उपदफा (१) बमोजिमको शिक्षाप्रदान गर्दासम्बन्धित स्थानीय तहको इलाकाभित्र सञ्चालित वा स्वीकृती प्राप्त विभिन्न विद्यालय मार्फत प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

७. **बालबालिका भर्ना गराउनु पर्ने :** (१) यो ऐन प्रारम्भ भएपछि पाँच वर्षको उमेर पूरा भएको प्रत्येक बालबालिकालाई निजको उमेर अनुसार निजलाई पायक पर्ने विद्यालयमा सम्बन्धित अभिभावकले भर्ना गराउनु पर्नेछ ।

स्पष्टीकरण : यस परिच्छेदको प्रयोजनका लागि “पायक पर्ने विद्यालय” भन्नाले सम्बन्धित बालबालिकाको अभिभावक रहेको बासस्थानबाट बढीमा दुई किलोमिटरसम्मको दुरीमा रहेको विद्यालय सम्झनु पर्छ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सम्बन्धित जिल्लाको भागोलिक स्थित, जनघनत्व, विद्यालय जाने उमेरमा बालबालिकाको संख्या समेतलाई ध्यान दिई दुई किलोमिटरभित्रको दुरीमा विद्यालय खोल्न बाधा परेको मानिने छैन ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम विद्यालयमा भर्ना भएको बालबालिकाले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा पूरा नगरी निजलाई पठनपाठनबाट वञ्चन गर्ने उद्देश्यले अभिभावकले विद्यालयबाट छुटाउनु वा विद्यालय जानबाट रोक लगाउनु हुँदैन ।

(४) विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना नगराउने वा भर्ना भए पछि पनि आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त नगरी बालबालिकालाई विद्यालयबाट छुटाउने अभिभावकलाई स्थानीय तहबाट प्रदान गरिने तोकिएका सुविधा प्राप्त गर्न रोक लगाउन सकिनेछ ।

८. **पायक पर्ने विद्यालयबाट शिक्षा प्राप्त पर्ने** : (१) प्रत्येक बालबालिकालाई निजको अभिभावकको बासस्थानबाट पायक पर्ने विद्यालयबाट आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) आधारभूत तहको शिक्षा प्राप्त गर्ने उमेरको कुनै बालबालिकाको हकमा उपदफा (१) बमोजिमको विद्यालय उपलब्ध हुन नसकेमा सम्बन्धित स्थानीय तहले यो ऐन प्रारम्भ भएको पाँच वर्षभित्र त्यस्तो ठाउँमा विद्यालय स्थापना गर्ने वा त्यस्तो बालबालिकाका लागि आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न सक्ने बैकल्पिक व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) यस दफामा लेखिएका कुनै पनि कुराले सम्बन्धित अभिभावकले आफूले चाहेको अन्य विद्यालयमा आफ्ना बालबालिका भर्ना गराउन वा सम्बन्धित बालबालिकाले रोजेको अन्य विद्यालयमा भर्ना भई शिक्षा प्राप्त गर्न रोक लगाउने छैन ।

९. **भर्ना गर्न इन्कार गर्न नहुने** : (१) कुनै अभिभावकले आफ्नो बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न निजलाई पायक पर्ने विद्यालयमा वा अन्यकुनै विद्यालयमा भर्ना गर्न अनुरोध गरेमा देहायको अवस्थामा बाहेक त्यस्तो विद्यालयको प्रधानाध्यापकले भर्ना गर्न इन्कार गर्नु हुँदैन :

(क) कुनै कक्षाको लागि अध्यापन गराउने विद्यार्थी जति संख्या निर्धारण गरिएको हो त्यति नै संख्यामा बालबालिका भर्ना भइसेकेको भएमा,

- (ख) जुन कक्षामा निज भर्ना हुन चाहेको हो निजले त्यस्तो कक्षाको न्यूनतम स्तरपूरा नगरेमा,
(ग) विद्यालयको भौतिक अवस्थाको कारणले थप बालबालिका भर्ना गर्न नसकिने भएमा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम बालबालिका भर्ना गर्न इन्कार गर्नु परेमा सम्बन्धित प्रधानाध्यापकले त्यस्तो विद्यालयको नजिकमा रहेको अन्य उपयुक्त विद्यालय भए सम्बन्धित बालबालिकालाई त्यस्तो विद्यालयमा भर्ना गर्न सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम कुनै बालबालिका भर्ना गर्न इन्कार गरेमा त्यसको कारण लिखित रूपमा अभिभावकलाई दिई सम्बन्धित वडा कार्यालयमा जानकारी गराउनु पर्नेछ र त्यस्तो कार्यालयले सम्बन्धित वडाभित्र वा अन्यत्र रहेका विद्यालयमा त्यस्तो बालबालिकाको भर्नाको सहजीकरण गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (१) को खण्ड (ख) को अवस्थामा भर्ना गर्न नसकिने भएमा निजले आधारभूत तहको जुन कक्षाको स्तर पूरा गर्न सक्दछ निजको अभिभावकले चाहेमासोही कक्षामा सोही विद्यालयमा निजलाई भर्ना गराउनु पर्नेछ ।

(५) यस दफामा लेखिएको अवस्थामा बाहेक बालबालिकालाई भर्ना गर्न इन्कार गर्ने काम दण्डनीय हुनेछ ।

१०. **विद्यालयबाट निष्काशन गर्न नहुने** : (१) कुनै विद्यालयमा भर्ना भई आधारभूत तहको शिक्षा लिइरहेकोकुनै पनि बालबालिकालाई निजले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा पूरा नगरी निजलाई विद्यालयबाट निष्काशन गर्न सकिने छैन ।

(२) विद्यालय भर्ना भएको बालबालिकाले कुनै अनुशासनहीन काम गरेको वा खराब आचरण भएको कारणले निजलाई आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्न वा परीक्षा दिन रोक लगाउन वा बञ्चितगर्न सकिने छैन ।

(३) आधारभूत तहको शिक्षा प्राप्त गरिरहेको कुनै बालबालिकाको अनुशासन, आचरण, पठन पाठन लगायतका विषयमाकुनै सुधार गर्नु पर्ने भएमा सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापकले सम्बन्धित अभिभावकसंग छलफलवा परामर्श गरी त्यस्तो बालबालिकाले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्नेछ ।

(४) उपदफा (१) वा (२) प्रतिकूल हुने काम दण्डनीय हुनेछ ।

११. पुनः भर्ना गर्नु पर्ने : (१) पाँच वर्ष पूरा भई चौध वर्ष उमेर पूरा नगरेको कुनै बालबालिकाकुनै कारणले विद्यालयमा भर्ना हुन नसकी आधारभूत तहसम्मको अध्ययन पूरा नगरेको वा आधारभूत तहको शिक्षा पूरा नगरी विद्यालय छोडेको भएमा निजको उमेर वा स्तर अनुरूप विद्यालयले दफा ९को अधीनमा रही निजलाई पुनः भर्ना गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भर्ना भएको बालबालिकालाई निज भर्ना भएको कक्षाका अन्य बालबालिकाको समान स्तरमा पुऱ्याउन आवश्यक भएमा सम्बन्धित विद्यालयले वैकल्पिक उपायकोव्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

१२. स्थानान्तरण गर्नु पर्ने : (१) कुनै बालबालिका भर्ना भएको कुनै विद्यालयमा आधारभूत तह सम्मको अध्यापन गराउन स्वीकृत प्राप्त नभएको वा त्यस्तो विद्यालय अर्को विद्यालयमा गाभिएको वा कुनै कारणले विद्यालय बन्द गर्नु परेको अवस्थामा सम्बन्धित स्थानीय तहले त्यस्तो विद्यालयबाट आधारभूत तहको शिक्षा पूरा नगरेका बालबालिकालाई पायक पर्ने अर्को विद्यालयमास्थानान्तरण गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्थानान्तरण हुने बालबालिकालाई त्यस्तो विद्यालयमा पुनः भर्ना गराउनु पर्ने छैन ।

(३) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि उपदफा (१) बमोजिमको विद्यार्थी वा निजको अभिभावकले रोजेको अन्य कुनै विद्यालयमा भर्ना हुन यस दफाले बाधा पुऱ्याउने छैन ।

१३. स्थानान्तरण प्रमाणपत्र दिनु पर्ने : (१) आधारभूत तह सम्मको शिक्षा पूरा नगरेको कुनै बालबालिका वा निजको अभिभावकले कुनै कारण देखाई निजले अध्ययन गरिरहेको विद्यालय छोडी त्यस्तो शिक्षा प्राप्त गर्न अर्को कुनै विद्यालयमा भर्ना हुन स्थानान्तरण प्रमाणपत्र माग गरेमा निजले पूरा गरेको अध्ययनको विवरण खुलाई सम्बन्धित प्रधानाध्यापकले निजलाई अविलम्ब स्थानान्तरण प्रमाणपत्र दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको प्रमाणपत्र पेश गरेपछि दफा ९ को अधीनमा रही बालबालिकाले भर्ना हुन चाहेको विद्यालयले निजलाई अविलम्ब भर्ना गर्नु पर्नेछ ।

१४. आधारभूत तहसम्म वैकल्पिक शिक्षा : (१) पायक पर्ने विद्यालय उपलब्ध नभएको कारणले विद्यालयमा भर्ना भई पूरा समय अध्ययन गरी आधारभूत तहको शिक्षा प्राप्त गर्न नसकने बालबालिकालाई त्यस्तो तह सम्मको वैकल्पिक शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) आधारभूत तहसम्मको वैकल्पिक शिक्षा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१५. खुला विद्यालय : (१) पायक पर्ने विद्यालय उपलब्ध नभएको कारणले विद्यालयमा भर्ना भई नियमित रूपमा अध्ययन गर्न नसक्ने बालबालिकाले आधारभूत तहभन्दा माथिको माध्यमिक तहको शिक्षा खुला विद्यालयबाट प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

(२) खुला विद्यालय सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१६. परम्परागत शिक्षा प्रदान गर्न सकिने : (१) परम्परादेखि चलि आएका शिक्षा सम्बन्धी मूल्य, मान्यता, संस्कृति, रितिरिवाज र अभ्यासको संरक्षण र जगेर्ना गर्न र त्यसलाई समय सापेक्ष परिमार्जन गरी निरन्तरता दिन गुरुकूल, गुम्बा वा मदरशा जस्ता संस्था सञ्चालन गरी बालबालिकालाई शिक्षा प्रदान गर्न सकिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको शिक्षा प्रदान गर्नको लागि सञ्चालन गरिने गुरुकूल, गुम्बा वा मदरशा सम्बन्धित स्थानीय तहमा दर्ता गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम दर्ता भई सञ्चालन हुने गुरुकूल, गुम्बा वा मदरशाले बालबालिकालाई शिक्षा प्रदान गर्दा स्थानीय तहले कानून बमोजिम निर्धारण गरेको र तोकिए बमोजिमको अन्य शर्त तथा मापदण्ड पालना गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम दर्ता गरी सञ्चालनमा रहेका गुरुकूल, गुम्बा वा मदरशाले प्रदान गर्ने शिक्षाका अतिरिक्त संघीय कानून बमोजिम निर्धारण गरिएको पाठ्यक्रम बमोजिमको शिक्षा प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

(५) यस दफा बमोजिम प्रदान गरिने शिक्षा आधारभूत तहसम्मको हुनेछ ।

(६) परम्परागत शिक्षा प्रदान गर्ने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१७. प्राविधिक शिक्षा सम्बन्धी व्यवस्था : (१) आधारभूत तह पूरा गरेको प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानून बमोजिम प्राविधिक शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) यस ऐनमा लेखिएदेखि बाहेक आधारभूत तह पछि प्रदान गरिने प्राविधिक शिक्षा सम्बन्धी व्यवस्था प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

१८. अभिभावकको पहिचान नभएका बालबालिकाको शिक्षा: (१) कुनै स्थानीय तहको इलाकाभिन्न अभिभावक पहिचान नभएका वा पत्ता नलागेका बालबालिका भएमा त्यस्ता बालबालिकाको आधारभूत तहसम्मको शिक्षा उपलब्ध गराउने, पठन पाठन तथा त्यससँग सम्बन्धित अन्य कुराको व्यवस्था सम्बन्धित स्थानीय तहले गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्न स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समिति जिम्मेवार हुनेछ ।

(३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सम्बन्धित बालबालिकाको अभिभावकको पहिचान भएमा वा पत्ता लागेमा अभिभावकले नै त्यसको जिम्मेवारी लिनु पर्नेछ ।

(४) अभिभावक पहिचान नभएका बालबालिकाको पठन पाठन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१९. **योग्य नहुने** : (१) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सम्पूर्ण नागरिकले आधारभूत शिक्षा अनिवार्य रूपमा प्राप्त गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने प्रयोजनको लागि सम्वत् २०८३ साल बैशाख १ गते पछि आधारभूत शिक्षा प्राप्त नगरेको व्यक्ति देहायको कुनै अवसर प्राप्त गर्न योग्यमानिनेछैन :

(क) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको कुनै पनि सरकारी सेवामा वा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व, अनुदान वा नियन्त्रणमा रहेको कुनै संस्थाको सेवामा प्रवेश गर्न वा कुनै पनि सरकारी, गैरसरकारी वा निजी क्षेत्रमा स्थापित कुनै पनि संस्थामा कुनै पनि पदमा निर्वाचित, नियुक्ति वा मनोनयन हुन वा कुनै रोजगारी प्राप्त गर्न,

(ख) कुनै पनि कम्पनी, फर्म, सहकारी संस्था वा गैरसरकारी संस्थाको संस्थापन गर्न वा त्यस्तो कम्पनी फर्म वा संस्थाको संस्थापक शेयरधनी, सञ्चालक वा सदस्य वा कुनै पदाधिकारी हुन,

(ग) कुनै पनि पेशा, रोजगार, व्यवसाय सञ्चालन गर्न कुनै नियमनकारी निकायबाट लिनुपर्ने अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र प्राप्त गर्न ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि उपदफा (१) को व्यवस्था प्रारम्भ हुनु अघि नैचौध वर्ष उमेर पूरा भइसकेको वा कुनै पदमा बहाल भइसकेको, निर्वाचित, मनोनयन वा नियुक्त भइ सकेको वा कार्यरत रहेको वा प्राप्त गरिसकेको वा भोगिसकेको सुविधाको हकमा सो उपदफामा लेखिएको कुनै कुरालेअशर पुऱ्याउने छैन ।

२०. **माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क हुने** : (१) प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तह र माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) निःशुल्क शिक्षा प्राप्त गर्दा प्रत्येक नागरिकले यो ऐन तथा अन्य प्रचलित कानून बमोजिमका शर्त पालना गर्नु पर्नेछ ।

(३) निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२१. शुल्क, दस्तुर वा चन्दा लिन नहुने : दफा २० को प्रयोजनका लागि आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न कुनै बालबालिकासार्वजनिक विद्यालयमा भर्ना हुँदा, अध्ययन गर्दा वा परीक्षामा समावेश हुँदा निज वा निजको अभिभावकबाट कुनै पनि प्रकारको भर्ना शुल्क, मासिक वा अध्ययन शुल्क, परीक्षा शुल्क, प्रयोगशाला शुल्क, खेलकुद शुल्क वा अन्य कुनै पनि नाममा कुनै पनि प्रकारको शुल्क, दस्तुर, सहायता, चन्दा, दान वा अनुदान लिन सकिने छैन ।

तर,

(१) कसैले विद्यालयलाई आफूखुसी कुनै चन्दा, दान, सहयोग वा पुरस्कार प्रदान गर्न वाधा पर्ने छैन,

(२) निजी क्षेत्रबाट संचालित विद्यालयको हकमा दफा ३० बमोजिम हुनेछ ।

२२. पाठ्यपुस्तक प्रकाशन गर्ने : (१) नेपाल सरकारले प्रचलित कानून बमोजिमस्वीकृत पाठ्यक्रमको आधारमा नमूना पाठ्य पुस्तक प्रकाशन गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रकाशन भएको पाठ्य पुस्तक वा स्वीकृत पाठ्यक्रमको आधारमा प्रदेश सरकार वा स्थानीय तह आफैले पाठ्य पुस्तक प्रकाशन गर्ने वा नमूना पाठ्यपुस्तक वा त्यस्तो पाठ्यक्रमको आवश्यकता पुरा गर्ने अन्य कुनै पाठ्यपुस्तक खरिद गर्न सक्नेछ ।

२३. पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउनु पर्ने : (१) नेपाल सरकारले आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक बालबालिकालाई पाठ्यपुस्तक वापतको रकमतोकिए बमोजिम स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको रकम प्राप्त भएपछि सम्बन्धित स्थानीय तहले दफा २२ बमोजिमको पाठ्यपुस्तक प्रकाशन वा खरिद गरी शैक्षिक सत्र प्रारम्भ हुनुभन्दा कमिमा एक महिना अघि नै सम्बन्धित विद्यालय मार्फत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(३) नेपाल सरकारले उपदफा (२) बमोजिमको रकमशैक्षिक सत्र प्रारम्भ हुनु अघि नै उपलब्ध गराउन नसकेमा सम्बन्धित स्थानीय तह आफैले खरिद गरी बालबालिकालाई पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको रकम नेपाल सरकारले तोकिए बमोजिम सम्बन्धित स्थानीय तहलाई शोधभर्ना गर्नु पर्नेछ ।

२४. पोशाक सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने : (१) आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न बालबालिकाले विद्यालयले निर्धारण गरेको पोशाक लगाउनु पर्नेछ र विद्यालयमा भर्ना भएका

बालबालिकालाई त्यस्तो पोशाक सुविधा वा त्यस वापतको रकम सम्बन्धितस्थानीय तहले उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

तर संस्थागत विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकालाई सम्बन्धित स्थानीय तहले उपलब्ध गराउनु पर्ने छैन ।

(२) पोशाक सुविधा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२५. **दिवा खाजाको व्यवस्था गर्नुपर्ने** : (१) स्थानीय तहले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकालाई दिवा खाजा, दिवा खाजा खर्च वा त्यस्तै अन्य सुविधाको व्यवस्था गर्नेछ ।

(२) स्थानीय तहले उपलब्ध गराउने दिवा खाजावा दिवा खाजा खर्च सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२६. **शैक्षिक सामाग्री प्रदान गर्न सक्ने** : (१) स्थानीय तहले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकालाई आवश्यक पर्ने कापी, कलम लगायतका शैक्षिक सामाग्री प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(२) स्थानीय तहले आधारभूत तहसम्मका शिक्षा प्रदान गर्ने विद्यालयको लागि तोकिए बमोजिम आवश्यक प्रयोगशाला, कम्प्यूटर तथा सूचना प्रविधिको पहुँचको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) शैक्षिक सामाग्री प्रदान गर्ने सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२७. **छात्रवृत्ति वा आर्थिक सहायता प्रदान गर्न सक्ने** : (१) मानव विकास सूचांकको दृष्टिकोणले तोकिएको सुचकांकभन्दा पछाडि परेका क्षेत्रकातोकिएका समुदायका वा आर्थिक रूपले विपन्न परिवारका बालबालिकालाई सम्बन्धित स्थानीय तहले आधारभूत तह सम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न तोकिए बमोजिम मासिक छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमका परिवारका बालबालिकालाई विद्यालयमा अध्ययन गर्न पठाए वापत त्यस्ता बालबालिकाको अभिभावकलाई दोहोरो नपर्ने गरी तोकिए बमोजिम आर्थिक सहायता वा आर्थिक प्रोत्साहनरकम प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(३) मासिक छात्रवृत्ति, आर्थिक सहायता वा आर्थिक प्रोत्साहन रकम सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२८. **प्राथमिक स्वास्थ्योपचार उपलब्ध गराउने** : (१) स्थानीय तहले प्रत्येक विद्यालयमा तोकिए बमोजिमको निशुल्क प्राथमिक स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(२) निःशुल्क प्राथमिक स्वास्थ्योपचार सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२९. विद्यालय शिक्षाको भाषा : (१) विद्यालयले प्रदान गर्ने शिक्षा नेपाली भाषा, अंग्रेजी भाषा वा दुवै भाषा हुन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै विद्यालयले चाहेमा भाषागत विषयमा बाहेक सिकाई वा पठन पाठनका अन्य सम्पूर्ण विषयमा अंग्रेजी भाषामा शिक्षा प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) वा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि भाषागत विषयमा देहायको अवस्थामा देहाय बमोजिम शिक्षा प्रदान गर्नु पर्नेछ :

- (क) अनिवार्य अंग्रेजी विषय अध्ययन गराउँदा अंग्रेजी भाषामा गराउनु पर्नेछ,
- (ख) खण्ड (क) बाहेक अन्य भाषागत विषयमा अध्यापन गराउँदा शिक्षाको माध्यम सोही भाषा हुनेछ,
- (ग) खण्ड (क) र (ख) मा लेखिए बाहेक कुनै प्रदेश सरकारले चाहेमा अन्य विषयमा अध्यापन गराउँदा त्यस्तो प्रदेशमा बहुसंख्यक जनताले बोल्ने मातृभाषा शिक्षाको माध्यम भाषा हुन सक्नेछ,
- (घ) गैर नेपाली व्यक्तिले नेपालमा अध्ययन गर्दा अनिवार्य नेपाली विषय अध्ययन गर्नुपर्ने अवस्थामा निजले चाहेमा त्यसको सट्टा अन्य कुनै भाषागत विषय अध्ययन गर्न सक्नेछ ।

(४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको मितिदेखि सोही सूचनामा तोकेको प्रदेश वा स्थानीय तहका विद्यालयमा भाषागत विषय बाहेक कक्षा छ वा सोभन्दा माथिको आधारभूत तह र माध्यमिक तहको शिक्षा अंग्रेजी भाषामा दिनु पर्ने गरी तोक्न सक्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम तोकेकोमा सम्बन्धित प्रदेश वा स्थानीय तहका विद्यालयले सोही बमोजिम विद्यालय शिक्षा प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

३०. संस्थागत विद्यालयको विशेष जिम्मेवारी : (१) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि संविधानको धारा ३१ को उपधारा (२) बमोजिमको मौलिक हक प्रचलन गराउनको लागि यो ऐन प्रारम्भ भएपछि प्रत्येक संस्थागत विद्यालयले सञ्चालन गरेका प्रत्येक कक्षामा कम्तिमा पच्चीस प्रतिशत स्थानमा माध्यमिक तहसम्म निशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि बालबालिकाको स्थान आरक्षण गरी भर्ना गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भर्ना भएका बालबालिका वा निजका अभिभावकको हकमा दफा २१ बमोजिमको सुविधा प्राप्त हुनेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम आरक्षण गरिएको स्थानमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी प्रतिस्पर्धाको आधारमा योग्य र सक्षम बालबालिकालाई भर्ना गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम भर्ना भएका बालबालिकालाई उपदफा (२) का अतिरिक्त दफा २३, २४, २५, २६ र २७ बमोजिमको सुविधा समेत त्यस्तो विद्यालयले प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद - ४

मातृभाषामा दिइने शिक्षा तथा विद्यालय सञ्चालन

३१. मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्न सक्ने : (१) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायका नागरिकलाई आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

तर त्यस्तो शिक्षा प्रचलित कानून बमोजिम निर्धारण भएको पाठ्यक्रम बमोजिम हुनुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको शिक्षा प्रदान गर्न त्यस्तो समुदायले माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा भए छुट्टै विद्यालय वा शिक्षण संस्था खोल्न र सञ्चालन गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले सञ्चालन गरेका वा अनुदान दिएका शिक्षण संस्था वा सामुदायिक विद्यालयमा कुनै खास विषयमा नेपाली नागरिकलाई निजको मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्न सकिनेछ ।

३२. विद्यालय वा शिक्षण संस्था सञ्चालन गर्नु पर्ने : (१) दफा ३१ को उपदफा (२) बमोजिमको विद्यालय वा शिक्षण संस्था जुन समुदायबाट खोलिएको हो सोही समुदायबाट सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले त्यस्तो शिक्षण संस्था वा सामुदायिक विद्यालय सञ्चालन गर्न त्यस्तो समुदायको अनुरोध बमोजिम सञ्चालन र व्यवस्थापन खर्चमा सघाउ पुऱ्याउन निश्चित रकम प्रत्येक वर्ष सम्पूरक अनुदान प्रदान गर्न सक्नेछ ।

३३. मातृभाषामा पाठ्यपुस्तकको तयारी र प्रकाशन : (१) प्रदेश सरकाले नेपालमा बसोबास गर्ने समुदायको भाषामा शिक्षा प्रदान गर्ने प्रयोजनको लागि आवश्यक पाठ्यपुस्तक तयार गरी प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पाठ्यपुस्तक तयार गर्दा प्रचलित कानून बमोजिम निर्धारण भएको पाठ्यक्रम बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।

(३) प्रदेश सरकारले उपदफा (१) बमोजिम प्रकाशन भएका पाठ्यपुस्तक सम्बन्धित स्थानीय तह मार्फत निशुल्क उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

परिच्छेद - ५

शिक्षाको लागि बजेट विनियोजन तथा अनुदान

३४. अनुदान रकम विनियोजन गर्नु पर्ने : (१) नेपाल सरकारले प्रत्येक वर्ष आफ्नो बजेट मार्फत प्रत्येक स्थानीय तहलाई आधारभूत तह तथा माध्यमिक शिक्षाको प्रयोजनका लागि र प्रत्येक प्रदेशलाई उच्च शिक्षाको लागि अनुदान रकम विनियोजन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम रकम विनियोजन गर्दा प्रचलित संघीय कानून बमोजिम विशेष अनुदान, सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदानसमपूरक वा समानीकरण अनुदानको रूपमा गर्नु पर्नेछ ।

(३) प्रदेश सरकारले प्रत्येक वर्ष आफ्नो बजेट मार्फत प्रत्येक स्थानीय तहलाई माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको लागि प्रदेश कानून बमोजिम निश्चित रकम आवश्यक अनुदानको रूपमा विनियोजन गर्नु पर्नेछ ।

(४) नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकार आफैले सञ्चालन गरेका वा अनुदान प्रदान गरेका शिक्षण संस्थालाई नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारले संघीय कानून वा प्रदेश कानून बमोजिम आवश्यक अनुदान रकम विनियोजन गर्नेछन् ।

३५. स्थानीय तहले बजेट विनियोजन गर्ने : (१) स्थानीय तहले आफ्नो वार्षिक बजेटमा आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहको शिक्षा प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम बजेट विनियोजन गर्दा आधारभूत तह वा माध्यमिक तहको शिक्षा प्रदान गर्ने सामुदायिक विद्यालय तथा स्थानीय तहले सञ्चालन गरेका प्रत्येक विद्यालयलाई बजेट प्राप्त हुने गरी गर्नु पर्नेछ ।

३६. अन्य व्यक्ति वा संस्थाले सहायता दिन सक्ने : (१) यस परिच्छेदमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहका अतिरिक्त अन्य कुनै व्यक्ति, संघ, संस्थाले पनि आधारभूत तह वा माध्यमिक तहको शिक्षा प्रदान गर्ने सामुदायिक विद्यालयलाई कुनै किसिमको आर्थिक सहायता, सहयोग वा अनुदान रकम उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सहायता, सहयोग वा रकम उपलब्ध गराउँदा स्थानीय तह मार्फत वा स्थानीय तहको स्वीकृति प्राप्त गरी गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम सहायता, सहयोग वा रकम उपलब्ध गराउन कार्यविधि र ढाँचा स्थानीय तहले बनाएको कानून बमोजिम हुनेछ ।

तर गैर आवासिय नेपाली बाहेक विदेशी व्यक्ति, संस्था वा सरकारबाट कुनै सहायता, सहयोग वा रकम प्राप्त गर्दा नेपाल सरकारको अर्थ मन्त्रालयको पूर्व सहमति प्राप्त गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद - ६

कसुर तथा जरिवाना

३७. कसुर तथा जरिवाना गर्ने : (१) कसैले देहायको कार्य गरेमा यस ऐन बमोजिम कसुर गरेको मानिनेछ :-

- (क) दफा ९ को उपदफा (१) बमोजिम बालबालिकालाई भर्ना गर्न इन्कार गरेमा वा उपदफा (३) बमोजिम लिखित जानकारी नदिएमा,
- (ख) दफा १० को उपदफा (१) बमोजिम निष्काशन गरेमा वा उपदफा (२) बमोजिमको आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्न वा परीक्षा दिन रोक लगाउने वा वञ्चित गरेमा,
- (ग) दफा ११ बमोजिम पुनः भर्ना गर्न इन्कार गरेमा वा दफा १३ बमोजिम स्थानान्तरण प्रमाणपत्र दिन इन्कार गरेमा,
- (घ) दफा १६ विपरितको कुनै कार्य गरेमा,
- (ङ) दफा २१ विपरितको कुनै शूलक, दस्तूर, चन्दा वा सहायता प्राप्त गरेमा,
- (च) दफा ३० को उपदफा (२),(३) वा (४) विपरितको कुनै कार्य गरेमा ।

(२) कसैले उपदफा (१) बमोजिमको कसुर गरेमा सम्बन्धित बालबालिकाको अभिभावकले त्यस्तो कसुर गरेको पन्ध्र दिनभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहको न्यायिक समितिमा उजुरी निवेदन दिन सक्नेछ ।

स्पष्टीकरण : यस दफाको प्रयोजनको लागि “न्यायिक समिति” भन्नाले नेपालको संविधानको धारा २१७ बमोजिमको न्यायिक समिति सम्झनु पर्छ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको कसुर गरेमा न्यायिक समितिले सम्बन्धित प्रधानाध्यापकलाई देहाय बमोजिम जरिवाना गर्न सक्नेछ :

- (क) खण्ड (क) बमोजिमको कसुर गर्नेलाई पाँच हजार रुपैयासम्म,

- (ख) खण्ड (ख) बमोजिमको कसुर गर्नेलाई तीन हजार रुपैयासम्म,
- (ग) खण्ड (ग) बमोजिमको कसुर गर्नेलाई पाँच हजार रुपैयासम्म,
- (घ) खण्ड (घ) बमोजिमको कसुर गर्नेलाई तीन हजार रुपैयासम्म,
- (ङ) खण्ड (ङ) बमोजिमको कसुर गर्नेलाई दश हजार रुपैयासम्म,
- (च) खण्ड (च) बमोजिमको कसुर गर्नेलाई विगो बमोजिमको रकम वा पच्चीस हजार रुपैया मध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम ।

(४) दफा २१ वा ३० प्रतिकूल हुने गरी कुनै रकम अशुल उपर गरेको रहेछ भने त्यस्तो रकम समेत सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गराउनु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (३) वा (४) बमोजिम न्यायिक समितिले गरेको निर्णय उपर सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिनेछ ।

परिच्छेद - ७

विविध व्यवस्था

३८. विपन्न नागरिकको शिक्षाको अधिकार : (१) आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई निशुल्क उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।

स्पष्टीकरण : यस ऐनको प्रयोजनको लागि “आर्थिक रूपले विपन्न नागरिक” भन्नाले तोकिएको रकम भन्दा वार्षिक कम आय भएको नागरिकको परिवारको सदस्य सम्भन्नु पर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निशुल्क शिक्षा नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारबाट सञ्चालित वा नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारबाट अनुदान प्राप्त जुनसुकै शिक्षण संस्थाबाट प्राप्त गर्नु पर्नेछ ।

(३) यस दफा बमोजिम निशुल्क शिक्षा प्राप्त गर्ने नागरिकले प्रचलित कानून बमोजिम गरिब घर परिवार पहिचान भई त्यस्तो परिचयपत्र प्राप्त गरेको घरपरिवारको सदस्य हुनु पर्नेछ ।

३९. अपांगता तथा दलित नागरिकको विशेष अधिकार : (१) अपांगता भएका तथा दलित नागरिकलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा यस ऐनमा लेखिएका अधिकारका अतिरिक्त प्रचलित कानून बमोजिम थप विशेष अधिकार प्राप्त हुनेछ ।

४०. विशेष सुविधा सम्पन्न विद्यालय सञ्चालन गर्न सक्ने : (१) संघीय वा प्रदेश सरकारले पूर्ण वा आंशिक अनुदानमा विशेष सुविधा सम्पन्न विद्यालय खोल्न वा सञ्चालन गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम खोलिएका वा सञ्चालन गरिएका विद्यालय स्थानीय तहमा दर्ता गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम खोलिएका वा सञ्चालन गरिएका विद्यालयले प्रचलित कानूनले तोकेको मापदण्ड पूरा गर्नु पर्नेछ ।

(४) यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक अनुदानमा सञ्चालनमा रहेको विद्यालय वा शिक्षण संस्था यसै ऐन बमोजिम सञ्चालन भएको मानिनेछ ।

४१. **अनुगमन सूचकांक** : (१) नेपाल सरकारले यस ऐन बमोजिम व्यवस्था भएको शिक्षाको अधिकारको कार्यान्वयनका लागि अनुगमन सूचकांक तयार पार्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अनुगमन सूचकांक जानकारीको लागि सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।

(३) राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले उपदफा (१) बमोजिम तयार गरेको सूचकांकको आधारमा आवश्यकता अनुसार यस ऐनको कार्यान्वयनमा भएको प्रगतिको मापन गर्नेछ ।

(४) राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले उपदफा (३) बमोजिम प्रगतिको मापन गर्दा यस ऐनको कार्यान्वयन, हासिल भएको उपलब्धि तथा प्रगति, कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका कमी, कमजोरी र भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार समेत खुलाउनु पर्नेछ ।

(५) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले पेश गर्ने वार्षिक प्रतिवेदनमा अन्य कुराको अतिरिक्त यस ऐन बमोजिम गरेको अनुगमनको विषय समेत उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

४२. **प्रतिवेदन पेश गर्ने** : (१) प्रत्येक गाउँपालिका वा नगरपालिकाले प्रत्येक वर्ष गाउँ सभा वा नगर सभामा देहायको विवरण सहितको प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ :

(क) सम्बन्धित स्थानीय तहमा सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय र त्यस्ता विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको संख्या,

(ख) आधारभूत तहसम्मविद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाको संख्या,

(ग) विद्यालयमाभर्ना भई त्यस वर्ष आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गरेका र पूरा गर्ने बालबालिकाको संख्या,

(घ) विद्यालयमा भर्ना भई त्यस वर्ष आधारभूत तहको शिक्षा पूरा नगरी विद्यालय छोड्ने विद्यार्थीका संख्या,

(ङ) आधारभूत तह, माध्यमिक शिक्षाको लागि विनियोजित रकम र त्यसको स्रोत,

(च) अन्य आवश्यक कुरा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रतिवेदन जानकारीको लागि संघीय शिक्षा मन्त्रालय र प्रदेश शिक्षा मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

४३. यसै ऐन बमोजिम हुने : यो ऐन प्रारम्भ भएका बखत सञ्चालनमा रहेका विद्यालय वा शिक्षण संस्था यसै ऐन बमोजिम स्थापना र सञ्चालन भएको मानिनेछ ।
४४. नियम बनाउने अधिकार : नेपाल सरकारले यो ऐनको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ ।
४५. निर्देशिका तथा मापदण्ड बनाउने अधिकार : (१) संघीय शिक्षा मन्त्रालयले यो ऐन तथा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमको अधिनमा रही आवश्यक निर्देशिका बनाउन सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम बनाएको निर्देशिका मन्त्रालयले सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।